

EEN MALACOLOGISCHE REIS NAAR LIBYE III 2)

Voor ik met het reisverhaal verder ga, wil ik in gedachten nog even terug gaan naar Syracuse. In het eerste deel van dit relaas, uitte ik het vermoeden, dat in het gebied van het riviertje de Anapo Pisidium vincentianum levend zou voorkomen (blz. 885). Dit vermoeden werd onlangs bevestigd, toen ik enige monsters Pisidium uit de omgeving van Syracuse ter determinatie toezonden kreeg. Tot mijn grote verrassing trof ik hierin de bovengenoemde soort aan, en nog wel van drie verschillende vindplaatsen!

Na anderhalve dag varen van Malta af, kwam in de vroege ochtend de Afrikaanse kust in zicht. Veel palmen, het silhouet van een moskee met minaret, de dominerende koepel van een kerk, een bootje met spits driehoekig zeil, een paar kleine sleepboten behangen met afgedankte autobanden als stootkussens en bemand door arabieren.

-Benghazi -

1) Met toestemming van onze redacteur hierover een volgende keer. (Gaarne, Red.)

2) Vervolg van C.B. 88, p. 894.

Benghazi lag voor ons. Daar zou Rolf Brandt ons opwachten om onze excursies in Cyrenaica te leiden.

Maar hoe daterminder je een malacoloog, als je alleen zijn publicaties kent, doch geen enkel ander kenmerk weet, zelfs nooit een afbeelding van hem hebt gezien? Het enige wat ik over zijn persoon wist, was een lakoniek bericht van een jaar geleden, waarin hij vertelde, "op zijn rijpe leeftijd nog in het huwelijksbootje te zijn gestapt". En daar ik het toen opvatte als een verontschuldiging, moet ik in mijn felicitatiebrief gestameld hebben over een mild rijpingsproces in de weldadige subtropenzone. Altema en ik zochten dus van de brug af met de kijkers naar personen op de kade, zo ongeveer in de herfst van hun leven, met of zonder baard, en die geacht konden worden een jaar huwelijksleven in Libia Felix achter de rug te hebben. Enkele tientallen arabieren, in vodden gehuld, en met stoppelige baarden, hingen rond op de kade. Het waren arbeiders, die op het sein wachtten om het schip te lossen. Enkel een hunner waren gewikkeld in een boerries. Doch geen van allen beantwoorden, op de keper beschouwd, aan onze voorstelling van onze gastheer. Ook niet de paar Europeanen, die met superieure verveling naar het schip keken. Op dat ogenblik zat Brandt nog, zoals later bleek, honderden kilometers van de kade verwijderd, in de woestijn geduldig te wachten op het kleine vliegtuig, dat hem na elke woestijndienst naar huis placht te brengen. Men kan zich onze gezichten voorstellen, toen hij in de namiddag kwam binnensterven als een lawine, rusteloos door een verrukkelijk overschot aan opgespaarde energie, en met een malacologisch spraakwater, zó indrukwekkend, dat een toevallige gast van "Schnecken-dämmerung" begon te gewagen. Toen is, meen ik, ook de definitie ontstaan van een "conchyoloog", namelijk iemand met "Schalenfreude". Daarbij kwam nog, dat Brandt de jongste van ons trio bleek te zijn, en getrouwd met een blondine die, zowel wat frisse kleuren als het bezit van een voorbeeldige tweeling betreft, haar weerga niet had onder de woestijnbloemen.

Onze grote landgenoot Adriaan Pelt, die tot de geboorte van de jonge staat Libye, zo iets als onderkoning van dit gebied was, en naar wie zowel in Tripoli als in Benghazi een boulevard genoemd werd, heeft de Libyers doen beseffen, dat een volk zonder formulieren niet kan meezingen in het koor der naties. Ik moet erkennen, dat hij in dit opzicht trots kan zijn op zijn leerlingen. Bijzonder conscientieus in elk geval, wordt deze administratieve verworvenheid toegepast op vreemdelingen. Het vrijmaken van onze bagage - er waren vier andere passagiers - duurde enkele uren; het dedouaneren van de twee kisten van het museum, die slechts verzameling bevatten, zelfs enkele dagen. Wij moesten ons verder bij de politie melden, en toen wij later een vliegreis binnenslands maakten, van Benghazi naar Tripoli, speelden op het vliegveld van aankomst formulieren weer een belangrijke rol. Overigens niets ten nadele van de betrokken ambtenaren, die steeds correct waren. Door deze formaliteiten had men de kwestie van het ongeldige visum geheel over het hoofd gezien. Wij konden nu aan de slag.

Ter inleiding het volgende. Libye is ruim vijftig maal zo groot als Nederland en had bij de volkstelling van 1954 ruim een miljoen inwoners. Het land bestaat voor het allergrootste deel uit woestijn. Slechts drie procent van het landoppervlak heeft economische waarde, afgezien dan van de ondergrond die olie bevat en waarschijnlijk nog andere waardevolle delfstoffen. Sinds 1952 is Libye een zelfstandig verenigd koninkrijk, bestaande uit drie gebiedsdelen, die onderling ethnologisch en historisch veel verschillen: Cyrenaica, dat aan Egypte grenst; Tripolitanië, dat tegen Tunis en de Franse Sahara aanleunt, en de zuidelijke provincie Fezzan. Cyrenaica was ons voornaamste reisdoel. Dat is ook het gebied, dat Brandt onderzocht heeft en waarin hij ons het beste als gids kon dienen. Cyrenaica bestaat uit een enorme lap woestijn, die aan de kustzijde begrensd wordt door een hoogvlakte. In het midden heeft die hoogvlakte door diepe kloven het aspect van een gebergte. Dat is de Gebel el Akhdar. Het hoogste punt ligt ruim 800 meter boven de zeespiegel. De Gebel vormt een wijde boog van 400 kilometer lengte, tussen de Syrtewoestijn in het Westen en de Marmaricasteppes in het Oosten. In twee brede terrassen daalt de Gebel naar de kust af. De terrassen worden doorsneden door honderden droge rivierdalen, waaiervormig naar de zee gericht. In de korte regentijd bandjirt in deze wadi's het water met veel geweld zeewaarts, slourft zelfs grote rotsblokken mee en sedimenteert in de kustvlakte de terra rossa, het verweringsproduct van het kalkland. De bodem bestaat uit horizontaal gelaagde oligocene en eocene kalksteen, die plaatselijk zeer rijk is aan mariene fossielen. De gemiddelde neerslag is niet ongunstig voor landbouw, doch de bodem houdt het water niet vast, en het grote probleem is dan ook de waterspreiding aan de oppervlakte.

Klimatologisch wordt de Gebel el Akhdar gekarakteriseerd door de overheersende invloed van de Middellandse Zee. De flora is mediterraan. Zoögeografisch be-

hoort deze betrekkelijk smalle kuststrook van Cyrenaica nog tot het palaeoarctische rijk. Aan drie kanten omsloten door de voor land- en zoetwatermollusken onbewoonbare woestijn, doet de molluskenfauna van de Gebel el Akhdar denken aan die van een eiland. Aan dit reeds lang bestaande isolement is het hoge percentage endemismen toe te schrijven. Ook echter binnen de grenzen van het gebied speelt het isolement, zij het op kleinere schaal, een belangrijke rol in de zoögeografische ontwikkeling. Simplistisch gesteld kan men het aldus formuleren: isolement van de gehele Gebel heeft tot de vorming van endemische genera geleid, terwijl de endemismen op een lager taxonomisch plan samenhangen met het isolement van de onderscheidene landschappen.

De land- en zoetwatermolluskenfauna van Cyrenaica omvat ongeveer 160 soorten en ondersoorten. Hiervan behoren ongeveer 70, dus ruim 40%, tot de Helix-achtigen. Zij vormen niet alleen wat aantal soorten, doch ook wat hoeveelheid individuen betreft, een opvallend element in de fauna van dit gebied. Het merendeel van deze vormen is endemisch. Twee andere groepen, rijk aan endemische soorten in Cyrenaica, zijn de Pupillacea en de Clausiliacea. Tot de eerste behoren de Orculidae, die er met liefst twintig endemen vertegenwoordigd zijn. Het merendeel hiervan werd ontdekt en beschreven door onze gastheer. Verder het genus Truncatollina met twee endemische soorten; het genus Granopupa met twee soorten die ook elders in het mediterrane gebied voorkomen; de genera Lauria en Pyramidula, elk met één soort; het tot de Enidae behorende, vooral in het oostelijke deel van het Middellandse zeegebied verspreide genus Paramastus met zes soorten. De Pupillacea vormen in Cyrenaica, wat aantal soorten betreft, 20% van de molluskenfauna. Het wonderlijkst is het gesteld met de Clausiliidae. Hiervan komt in Cyrenaica slechts één genus voor: Barcania. Dit endemische genus omvat achttien soorten en ondersoorten, die uiteraard ook alle endemisch zijn. Er zijn er bij met een zeer beperkte, andere met een veel ruimere verspreiding. De vraag rijst, of dit verschil in areaal toe te schrijven is aan een verschil in passieve verspreidingsmiddelen, dan wel samenhangt met een verschil in "phylogenetische" leeftijd.

Toen Brandt in Libye kwam, was er slechts één soort van het genus Barcania in de literatuur bekend. Alle andere zijn door hem beschreven. Dit geeft wel een indruk van de vruchtbare malacologische activiteit, die onze gastheer in de paar jaren die hij in Afrika doorbracht, ontwikkeld heeft, en wel in omstandigheden die minder geroutineerde verzamelaars gauw tot de verontschuldiging geleid zouden hebben: hier is malacologisch niet veel te beleven. Het is wel overbodig te zeggen, dat de slakken in Cyrenaica, waar de afstanden groot, het weggennet klein en de openbare vervoersmiddelen schaars zijn, niet bepaald naar je toe komen wandelen. Brandt vertelde, dat hij naar schatting 140.000 autokilometers in Cyrenaica heeft afgelegd, ruim vijfmaal de omtrek van de aarde; duizenden liters benzine werden door hem op het altaar der malacologie geplengd. Zonder auto begint men in dit land als malacoloog inderdaad niets, tenzij men over een zee van tijd beschikt. Doch ook dan nog is de actieradius van een voetreiziger te klein.

Behalve de drie genoemde grote groepen van landmollusken, komen nog verscheidene andere soorten in Cyrenaica voor, die ik echter niet alle hier wil noemen. Ook hieronder zitten weer endemen, zoals bijvoorbeeld het genus Cochlostoma, kleine dekslslakjes, die in midden-Europa in tientallen soorten voorkomen, en waarvan Brandt in Cyrenaica twee nieuwe soorten beschreven heeft.

Het is te verwachten, dat in een zo droog gebied als Libye, waar het regenwater ten dele diep in de bodem wegtrekt en voor de rest hard naar zee rent, de levensvoorwaarden voor zoetwatermollusken niet bijzonder gunstig zijn. Welgeteld zijn er vijf soorten bekend: twee Planorbis-soorten, twee Pisidium-soorten en een Pseudammicola-soort. Merkwaardig is de brakwaterfauna. Tot diep in Afrika, komen brakwatermollusken voor, voornamelijk Cardiums en verscheidene Hydrobia-soorten, verder Truncatella en Phytia. In Egypte vindt men een opmerkelijk voorbeeld van dit verschijnsel, op een afstand van 50 tot enkele honderden kilometers van de kust af. Het schijnen hier niet zoutlagen te zijn, die er verantwoordelijk voor gesteld kunnen worden. Men is voeleer geneigd, deze zoutmoerassen en brakwaterbekkens te beschouwen als restanten van een vroegere inham van de zee. In Fezzan, de zuidelijke provincie van Libye, komt ook, op een afstand van 500 en meer kilometers van de kust af, zilt water voor. Ik weet niet wat de oorzaak ervan is, de molluskenfauna der oases in Fezzan ken ik niet. In de kustvlakte van Benghazi liggen enkele kleine binnenmeertjes, die soms in open, soms in ondergrondse verbinding staan met de lagunen. Hierover schreef Kaltenbach, een Duitse malacoloog, die eveneens zijn sporen verdiend heeft bij het onderzoek van de noordafrikaanse molluskenfauna enkele jaren geleden een interessant artikel in het Archiv für Molluskenkunde.